

M. Takács Péter¹

A háború metamorfózisa

A premodern és modern hadviselés határán

The Metamorphosis of War

At the Borderline of Premodern and Modern Warfare

Absztrakt

Átértékelődött-e vagy átstrukturálódott a klasszikus háború államtudományi, politikai filozófiai fogalomköre a 19. századtól a 21. századig? Hogyan is írható le a második világháború utáni politikai tér helyzetképe a háború szinergiájának megváltozása okán? A háború államtudományi és politikai filozófiai „túlhaladása” vajon tetten érhető-e a természeti törvények ellen fellázadó emberi gondolkodás és akaratkinyilvánítás primátusában? Korszellem vagy meghaladott absztrakciós végpont a háború?

Kulcsszavak: ellenségkép, erőszak, háború, klasszikus („rituális”, premodern) háború

Abstract

Has the concept of classical warfare in political science and political philosophy been reevaluated or restructured from the 19th century to the 21st century? How can the situation of the political space after the Second World War be described due to the change in the synergy of the war? Is the “transcendence” of war in political science and political philosophy visible in action in the primacy of human thought and expression of will that rebels against the laws of nature? Is war a zeitgeist or an abstract end point that has gone beyond?

Keywords: image of the enemy, violence, war, classical (“ritual”, premodern) war

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: eltetaki@vipmail.hu

Bevezetés

Az erőszak ősrégi jelenség, egyidős az emberiséggel. Korunk állameszméje a modernitás kezdetén született meg Európában, és kialakulásának egyik döntő mozzanata volt, hogy az erőszak fogalmával elválaszthatatlanul összefonódott. Az erőszak-monopóliumban való összekapcsolódás következménye az erőszak korlátozása és a biztonság növekedése lett. Az erőszak ezzel az állami uralom legfontosabb eszközévé vált, de semmi esetre sem tekinthető kizárólagosnak.² A természeti törvények állapotának meghaladása az emberi individuum, a ráció által a kezdeti vadság vadregényes állapotából az ember végérvényesen eljut az állam birodalmába. Thomas Hobbes, az állam és az erőszak összekapcsolásának nagy hatású teoretikusa, a szuverén megteremtése révén megalkotta az erőszak korlátozásának sajátos rendszerét a *Leviatán* képeiben: „[...] ha nem jön létre semmiféle közhatalom, vagy ha az nem elég erős, hogy biztonságot nyújtson nekünk, minden ember mindenki mással szemben saját biztonsága érdekében törvényesen és joggal a maga erejére támaszkodik [...]”.³ *De Cive* című, 1642-ben publikált művében Hobbes a következőket írta: „Állíthatom, először is, hogy az emberek állapota a polgári társadalom nélkül (amit nyugodtan hívhatunk természeti állapotnak) nem más, mint mindenki háborúja mindenki ellen; és abban a háborúban minden embernek egyforma joga van minden dologhoz.”⁴ Hobbes szemében a természeti állapotot éppen az jellemezte, hogy az emberek korlátlanul és kiszámíthatatlanul alkalmazták az erőszakot. Az erőszak önkényessége ellen van szükség a szervezett erőszakra, a *Leviatán*ra, amely a rendelkezésére bocsátott erőszak által képes féken tartani az erőszak minden más illegitim formáját. Ennek érdekében „egy olyan személyt vagy gyülekezetet jelölünk ki, amely valamennyiünket megtestesíti, vagyis valamennyiünk megbízottja, s hogy magunkénak ismerjük el mindazt, amit a minket ilyen módon megtestesítő személy a közbéke és közbiztonság dolgában cselekszik vagy elrendel, s akaratának és ítéletének mindegyikünk alárendeli a maga akaratát és ítéletét”.⁵

Hobbes eszmerendszerében a félelem és a biztonság iránti vágy szorosan összekapcsolódik, és ez teszi lehetővé és szükségessé az államot mint a biztonságot egyedülként tartósan biztosítani képes instanciát.

A klasszikus háború „fejlődéstörténete”

A második világháború csendes-óceáni hadszínterét végleg eldöntő dupla csapás, amelyet Hiroshima és Nagaszaki kapott, véget vetett a hagyományos hadviselés korszakának. Azt az érárt, amikor egy város lerombolásához tankok, bombázók és hadseregek kellenek, felváltotta az egyetlen pontos találattól és az azt követő évtizedekig tartó radioaktív sugárzástól való félelem. A „régí hadviselés játékszabályai szerint” amit a háború lerombol, azt utána az ember felépíti, ám ezt felváltotta a végérvényesen

² GRIMM 2002.

³ HOBBS 1999: 205.

⁴ HOBBS 1839: 130–311.

⁵ HOBBS 1839: 208.

halálra ítélt vidék démona és a szellemvárosok látképe. 1947-től pedig a polarizálódott világ két atomhatalma feszült egymásnak, az emberiség pedig majd fél évszázadon keresztül rettegett attól, hogy mikor szakítja át a hidegháború felleget az atomháború öngyilkos haragja, és válik bármelyikünk és mindannyiunk városa a következő Hirosimává vagy Nagaszakivá.

Felvetődik a társadalomtudósban a kérdés: melyek azok a sarokpontok és sarokkövek, amelyek hozzájárultak a háború kontextusának mai determináltságához? Az alábbiakban e tényezőket, problematikákat és gondolatokat teszem elemzésem vezérlő nyomvonalává. Kiindulópontként el kell fogadnunk azt a tényt, hogy a háború mint minden egyes társadalomtudományi „aktor” – társadalmat befolyásoló tényező – kontextusról kontextusra változik és alakul át mai modern, 21. századi formájává. Értelmezhető-e a háború problematikája az államtudomány keretein belül (s további megválaszolandó kérdés, hogy a háború értelmezhetővé válik-e a geopolitika szempontrendszerét szemlélve). Hogy megérthessük korunkat, mindig vissza kell tekinteni a régmúltra – egy történetiben gyökeredző kontextus által meghatározott tudásbázisra.

A háború mint a politikai akaratérvényesítés egyik alapvetően végletes formája

A késő reneszánszban Machiavelli az állam alapjainak földrajzi kérdéseivel is behatóan foglalkozott. Jean Bodinhez hasonlóan az éghajlat felől közelítette meg a különböző népek eltérő tulajdonságainak kérdéskörét és problematikáját. Carl Philipp Gottlieb von Clausewitz alaptézise, amely szerint, „a háború csupán a politika folytatása más eszközökkel” (szűkebb értelemben a diplomácia folytatása, más eszközökkel)⁶ – az atombomba feltalálásától datálva – megváltozott kontextusban válik értelmezhetővé a nemzetközi politikai színtér szereplői egymáshoz való aktív/passzív viszonyrendszerében. A második világháború atombombáinak súlyai alatt összedőlt japán városok, Hiroshima és Nagaszaki példái is hűen tükrözik, hogy a „háború” Hannah Arendt szerint immáron nem a clausewitz-i értelemben felfogott valóságkonstrukció – a kontextus túlhaladása okán –, amelyet, ha a háború lerombolt, azt az ember felépíti, hanem ezt a felfogást gyökeresen felváltja a totális háború (az emberiség a történelem terepasztaláról történő teljes kitörésétől való) félelme. Eme totális háborús veszedelemtől való aktív félelemnek adott nemzetközi megalapozottságot a 1949 és 1989 közötti hidegháborús nemzetközi politikai helyzet.

Az állam- és jogrendszer létezésének alapvető oka az illegitim erőszakformáktól való védelem biztosítása, amelynek konkrét biztonsági kihívása nem a klasszikus háborús fenyegetés, hanem az aszimmetrikus hadviselésből kinőtt hibrid hadviselés, az új népvándorlás vagy a nemzetközi terrorizmus. Az államnak ugyanis alapvető létoka az illegitim erőszakformákkal szembeni fellépés, és ebből következően alapvető funkciója a fegyveres védelem, amelyhez az állam minden időben köteles intézményesíteni a szükséges képességeket és biztosítani a megfelelő szabályozást. Az állam tehát álláspontunk szerint nem képzelhető el az intézményesített erőszak alkalmazása vagy az azzal való

⁶ BODA 2024a: 53–58; 2024b, MÜNKLER 2004; KONRÁD 1964.

fenyegetés nélkül, hiszen ezek hiányában a legalapvetőbb jogok érvényesülését sem tudná garantálni, vagyis létjogosultsága kérdőjeleződne meg, működésében kudarcot vallana, és a bukott államok útjára lépne. Megkerülhetetlen és mellőzhetetlen védelmi kötelezettség, amelynek ősi és a 19. századig domináns formája a katonai védelem. Az erőszak alkalmazása vagy az azzal való fenyegetés szükségessége tehát, nyugodtan mondhatjuk, hogy már az ókortól kezdve meghatározó eleme az államról való gondolkodásnak ott, ahol a cél a tartós, stabil, jelentős állam létrehozása vagy esetleg birodalommal fejlesztése volt. Niccolò Machiavelli ugyanis munkásságában meglehetősen sokat foglalkozott a fegyverek és a fegyveresek dolgával. A hatalom megszerzésének és megtartásának praktikáira fókuszáló, *A fejedelem* című korszakos művében értelemszerűen a hatalom irányából közelítette meg a hadakozás kérdését. E körben sajátos felütés a hadseregekről és a zsoldosokról írott fejezet azon gondolata, miszerint „elképzelhetetlen, hogy jó törvényeket találjunk ott, ahol nincs jó haderő, ahol pedig jó a hadsereg, szükségszerűen a törvények is jók”. Ebben a megközelítésben ugyanis úgy véljük, hogy nem valamiféle hatalomcentrikus és e végből megengedő leegyszerűsítés tárul elénk, hanem az a kormányzástechnikai és -elméleti tapasztalat, hogy törvényektől vezérelt államban elképzelhetetlen a jól működő hadsereg, ha annak működését nem szolgálják az állam és a haderő szempontjából véve egyaránt jó törvények. Ezzel a gondolattal tehát a jó haderő és a jó törvények kapcsolódási pontja lesz a fundamentum. Rendkívüli jelentőségű gondolatok ezek történelmi távlatokban szemlélve. Ezzel ugyanis Machiavelli nemcsak összegezte megállapításait és érvelését, de azt is kimondta, hogy a biztonság szavatolásának feltétele az állandó, jól szervezett és regulázott erő kialakítása és fenntartása, méghozzá az állam polgáira építve.⁷ Thomas Hobbes fogalmazta meg, amikor az állam, mint a *Leviatán* leírásával az erőszak kérdését is fókuszba állító módon határozta meg az államról való gondolkodás új irányait:

„Az embert (aki természettől fogva szereti a szabadságot és a mások feletti uralmat) azoknak az önkorlátozó intézkedéseknek bevezetésére, amelyek közt, mint látjuk, az államban él, végső soron csakis az az ok, cél és szándék készíti, hogy ily módon önfenntartásáról és élete zavartalanabb folyásáról gondoskodjék. Vagyis szabadulni akar abból a nyomorúságos hadiállapotból, amely – mint említettem – az ember természetes érzelmeinek mind az ideig szükségszerű következménye, amíg nincs valamilyen látható hatalom, hogy kordában tartsa, a büntetéstől való félelem eszközével megállapodásai teljesítésére [...] kényszerítse. [...] És a megállapodások kard nélkül pusztán szavak, nincs erejük rá, hogy akár csak a legcsekélyebb biztonságot is nyújtsák nekünk. Következésképpen, ha nem jön létre semmiféle közhatalom, vagy ha az nem elég erős, hogy biztonságot nyújtson nekünk, minden ember mindenki mással szemben saját biztonsága érdekében törvényesen és joggal a maga erejére és képességére támaszkodik – tekintet nélkül a természeti törvényekre (amelyeket mindenki amúgy is csak akkor volt hajlandó betartani, ha ezt biztonsággal megtehetette). [...] Az ennek megtörténtével egyetlen személlyé egyesült sokaságot államnak, latinul civitasnak nevezzük. És így születik meg az a nagy *Leviatán*, vagy hogy tiszteletteljesebben fejezzem ki magamat, az a halandó isten, amelynek

⁷ MACHIAVELLI 2002: 72–75.

– a halhatatlan Isten fennhatósága alatt – békénket és oltalmunkat köszönhetjük. [...] Ebben rejlik az állam lényege, [...] hogy e személy mindannyiunk erejét és eszközeit a béke és a közös védelem érdekében úgy használhassa fel, ahogy célszerűnek tartja.”

A modern állam, amely Hobbes Leviatánjának mintájára halandó istenként lép fel, csakis központosított, céltudatosan működtetett erőszak- és védelmi képessége révén tartható Carl von Clausewitz *A háborúról* (Vom Kriege) című művében alapvetésként számol azzal, hogy bár a háború elvben – és tervezésében is – lehet abszolút kiterjedésű vagy totális, a valóságban azt különböző körülmények, tényezők befolyásolják. Megfogalmazásában a háború eszköz, amely az ellenség védekezésére képtelenné tételének célját szolgálja, ami mögött mindig ott van egy politikai akarat. A politikát azonban Clausewitz inkább kormányzástanként vagy az állam – társadalom érdekében történő – irányításaként értelmezi, mintsem a hatalom megszerzésének és megtartásának diszciplinájaként. Így nézve tehát, amikor a háború törvényszerűségeit a „politika” sajátosságaival kapcsolja össze, akkor a valóságban az állami erőszak alkalmazását az állam működtetésével, az államtannal szinkronizálja, meghozzá úgy, hogy az utóbbi mérsékelheti, megszoríthatja az előbbi nézetei szerint. Ahogy ő fogalmaz:

„Ha a fejlett népek háborúi sokkal kevésbé kegyetlenek és rombolóak a fejletlenebb népekénél, ennek oka a társadalmi helyzetben keresendő, úgy az államokon belül, mint az egyes államok között. A háború az adott társadalmi helyzetből, annak viszonyaiból fakad, és ezek adják kereteit, azaz korlátozzák, mérséklük.”⁸

Ezzel tehát Clausewitz egyértelművé teszi, hogy bár a hadakozásnak vannak sajátos törvényszerűségei, mint jelenség és vele szükségképpen a teljes állami erőalkalmazás megszervezése és működtetése is csak az állami, társadalmi érdekek és viszonyok nagy rendszerének keretei között tud létezni és működni, mivel ezek nélkül elveszti célját és eszközjellegét egyaránt. A háború nem egy pillanatok alatt kirobbanó és elszigetelt esemény, hanem annak lefolyását jelentős mértékben befolyásolják az emberek tökéletlen szerveződése és azok hiányosságai is. Clausewitz egyértelművé teszi, hogy minden fegyveres erőalkalmazás, amely államilag szervezett keretek között zajlik, az állam működési rendje és létcélja, az államvezetés indítékai által korlátozott. „Így a politikai cél mint a háború eredeti indítéka mértékül szolgál a háborús tevékenység által elérendő célnak és a szükséges erőfeszítéseknek egyaránt. Önmagában és önmagáért azonban nem válhat mértékké, hanem csak a szemben álló államok vonatkozásában.”⁹ Clausewitz felhívja a figyelmet arra, hogy realista háború csak a politikai célok által megszorítva, a konkrét, reális viszonyrendszerek keretei között tervezhető és vívható, mivel a fegyveres erő állami eszköz, amelynek csak annyi önmozgása lehet, amennyi sajátossága az állam alrendszereként a fegyveres védelemben fellelhető. Clausewitz is megerősítette, hogy a háború mint az állam fegyveres erejének legintenzívebb és az ő korában legjellemzőbb tevékenysége, csak az állam és az államvezetés célrendszerében, annak elemeként értelmezhető és elemezhető helyénvaló módon. A politika

⁸ CLAUSEWITZ 2013: 85.

⁹ CLAUSEWITZ 2013: 87.

tehát átszövi az egész háborús tevékenységet, és folyamatosan hatást fejt ki rá, amíg azt a benne lévő robbanékony erők természete megengedi. Az állam – társadalom – fegyveres védelem elválaszthatatlan és kölcsönhatásos jellege olyannyira mélyen gyökerezik, hogy egészen addig intenzíven fennáll, míg a háború mint sajátos fegyveres végállapot a teljes féktelenség és öncélúság, vagyis a barbár pusztítás és pusztulás kezelhetetlen állapotába nem fordul át. Ezt a féktelenséget azonban Clausewitz már nem is tekinti háborúnak.

Max Weber nézete az állam és az erőszak viszonyát egységként ragadta meg. Ennek a szemléletnek, amely úgy véljük, hogy a történeti fejlődésben megerősítést nyert vastörvények összefoglalása az állam és az állami erőszak tekintetében, a kvintesszenciája a legitim fizikai erőszak monopóliumának tétele. Ezt Weber a következőképp foglalta össze:

„a modern államot szociológiailag végső soron csak azzal a sajátos eszközével definiálhatjuk, mely minden politikai szervezet jellemzője: a fizikai erőszakkal. [...] Az erőszak természetesen nem az állam szokásos vagy egyetlen eszköze – erről szó sincs –, hanem igenis a rá jellemző specifikus eszköz. Éppen ma különösen bensőséges az államnak az erőszakhoz fűződő viszonya. A múltban a nemzetségtől kezdve a legkülönbözőbb szervezetek tekintették teljesen normális eszköznek a fizikai erőszakot. Az állam az az emberi közösség, amely egy bizonyos területen a legitim fizikai erőszak monopóliumára (sikerrel) tart igényt. A jelenkor sajátossága ugyanis az, hogy bármely más szervezetnek vagy személynek a fizikai erőszakhoz való jogát csak annyiban ismerik el, amennyiben az állam a maga részéről engedélyezi alkalmazását: az állam számít az erőszakhoz való »jog« egyedüli forrásának.”¹⁰

Ezzel tehát a modern európai államfejlődés új szintre lépett, mivel kizárólagos állami jogként határozta meg az erőszak alkalmazását, illetve az erőszak-alkalmazás elfogadott módozatainak meghatározását, amivel végső soron minden legitim erőalkalmazás mögött ott húzódik az állam és az állam működésének érdeke. Az állam által meghatározott erőszak felhívható a hosszú távú béke és rend fenntartása érdekében. Max Weber tehát a szociológia és a pozitív értelemben vett politika aspektusából szemlélve fejlesztette tovább azt az álláspontot, amelyet Clausewitz a hadviselés és a háború aspektusában fogalmazott meg. Weber a legitim fizikai erőszak monopóliumával általános érvényű állami előjogként fogalmazta meg a fegyveres védelem szisztematikus megszervezését, vagyis a fegyveres erőkön és a háborún túli erőszak-alkalmazás módozatainak összességét is. A társadalom többsége által elfogadott – tehát weberi értelemben véve legitim – és a jognak alávetett, tehát szabályozott fegyveres erőszak nélkül. Nehezen lenne ez másként elképzelhető, hiszen ha Clausewitz megfogalmazása szerint az erőszak eszköz az állami célok eléréséhez, amely eszközre Weber szerint az államnak kizárólagos monopóliuma van, akkor onnantól kezdve, hogy az állam az újabb fejlődés eredményeként a jog keretei között, a jognak alávetetten működik, az állami erőszak működése is a jog által determinált. A háború – mint a politikai érintkezés folytatása más eszközök közbeiktatásával – természetesen

¹⁰ WEBER 1998: 115–116.

a vesztfáliai rendszer „alapkövének” letételével – és a felvilágosodás nyomán megsza-
porodó örökbéke-tervezetek papírra vetésével – sem iktatódott ki az államok közötti
„vitarendezés” módzatai közül. A geostratégia „nemzetközi politikai, biztonságpo-
litikai és hadászati koncepció, a földrajzilag (katonaföldrajzilag) és geopolitikailag
meghatározott regionális és globális feltételek tekintetbevétele államok és koalíciók
szembenállásának körülményei között”.¹¹ A nemzetközi politikai gondolkodás mellett
megjelenik a hadászati/katonai stratégiai szemlélet is, ami ettől kezdve előrevetíti
a politikai akarattervényesítésben a katonai erőszak alkalmazása lehetőségét és
milyenségét (direkt/indirekt jelleg) is. A geopolitika az állam, a politikum világa (a
nemzeti és a nemzetközi egyaránt), a társadalom és a gazdaság működése, illetve
fejlődési feltételeinek megteremtését vizsgálja komplexen a földrajz biztosította
keretek figyelembevétele mellett. A geopolitika/geostratégia nézőpontjából szemlélve
a háború kérdésköre (maga a katonai támadás-ellentámadás doktrínája) túlhaladottá
vált a 21. századi diplomáciai és gazdasági (sakkjátszmák és win-win szituációk) által
uralt politikai-gazdasági térben szemlélve.

A premodern értelemben felfogott háború fogalmi meghaladása

Clausewitz tézise, amely szerint „a háború csupán a politika folytatása más eszközök-
kel”¹² Arendt hatására átértékelődik. A *Vom Kriege* maga is egy befejezetlen alkotás.
A *Vom Kriege*-hez írott, 1827. július 10-én datált, úgynevezett Értesítésben, vagyis
az értelmezésem szerinti előszavában, Clausewitz maga hangsúlyozza: korai halála
esetén könyve csak alakatlan gondolattömeg maradna, amely még sok félreértel-
mezésre adhat okot. Guderian tézise szerint a háború filozófiájának, egyfajta sajátos
elemzésének kísérlete, elvonatkoztatott szempontok alapján.¹³ A *Vom Kriege* egyszerre
szól kora háborúiról, valamint a hadviselés gyakorlatáról, továbbá az ezek mögött
rejlő, a napi praxist indokló elméleti jelenségekről, és ez utóbbiak esetében filozófiai
mélységeket érint. A *Vom Kriege* olvasata félreértelmezésének központi hátterében
Nagy Miklós Mihály szerint az alábbi kontextus játszik döntő szerepet, miszerint a *Vom
Kriege* pusztán csak interpretáció lenne: a politikum egyik eszközének, a háborúnak
értelmezése: „itt a háború hermeneutikájával, minden kor háborújának értelmezéstani
alapművével van dolgunk”.¹⁴ A háború clausewitzi fogalma a politika folytatása más
eszközökkel. Holott ez pusztán csak a háború clausewitzi vizsgálatának szempontja,
mert nála a háború – fogalmi meghatározása szerint – a politikai akarattervényesítés
érdekében alkalmazott erőszak. A clausewitzi életmű és benne a *Vom Kriege* – az inter-
pretációt meghaladó – a háború hermeneutikájaként történő felfogása mellett szól
maga a filozófiai megközelítés is. Megtanít arra, miként, milyen metódus alapján
értelmezzünk háborúkat, akár a múltban, akár napjainkban. A *Vom Kriege*-t a modern
hadügy hermeneutikai alapművének is tekintjük. A clausewitzi gondolatmenet alapján

¹¹ M. SZABÓ – MEZŐ 2015: 178; vö. FARKAS-PONGRÁCS 2018; vö. PONGRÁCS 2020: 141–189; WEBER 1998: 34.

¹² CLAUSEWITZ 2013: 39–42.

¹³ GUDERIAN 1960

¹⁴ NAGY 2017: 111.

az erőszaknak önszabályozó, belső egyensúlyi állapotban kellene lennie. Mindez szoros kapcsolatban áll a háború clausewitzi kettős voltával: a kifárasztó és a megsemmisítő jelleg paritásával – véli Nagy Miklós Mihály.¹⁵ Clausewitz a hadviselés két fajtáját különbözteti meg, a megsemmisítésre, valamint a korlátozott célra törekvőt, és mindemellett beszél – a politikai akaratérvényesítés érdekében alkalmazott – kifárasztó hadviselésről is. Az első világháború bizonyítja, hogy egyetlen háborún belül akár egyszerre is megjelenhet a kifárasztás és a megsemmisítésre irányuló törekvés. A 19. század második felében Clausewitzben a megsemmisítő hadviselés tanítómesterét látták. A megsemmisítő hadviselés clausewitz-i gondolata szinte az egész első világháború folyamán uralkodott a katonai gondolkodáson. A politika totalitásából eredő, az abszolút alakra törő totális háborúval szembeni állásfoglalás lesz majd az, amely már egy új Clausewitz-kép felé mutat.

A hidegháború időszakában – az atomháború árnyékában, valamint a nagyhatalmi összeütközés helyi háborúinak korában – fedezte fel magának a katonai szakma Clausewitz új arcát; a *Vom Kriege*-re már nem pusztán a megsemmisítő hadviselés mestereként, hanem a kifárasztó akaratérvényesítés megfogalmazója-ként is tekintenek. A helyi háborúk partizánháborúk alakját öltik, és ezzel a katonai szakma mintegy rákényszerül annak felismerésére: a *Vom Kriege* alapján nagyon jól interpretálhatók a partizánháborúk, a gerillamozgalmak, valamint a világ egyes helyein markánsan megjelenő terrorizmus is. Napjainkban, amikor a terrorizmus új hullámaival nézünk szembe, s olyan eseményekkel találkozunk, amelyekben – lát-szólag – pusztán a vad ösztönök és nem csupán a politika határozza meg az alkalmazott erőszakot, Clausewitz továbbra is iránymutató. A Clausewitz által képviselt tézis, amely szerint: a háború csupán a politika folytatása más eszközökkel, napjainkra, pontosabban az atombomba feltalálásától datálva kezd megkérdőjeleződni. Hannah Arendt szófordulatával élve: „szörnyűséges katasztrófák, amelyek a világot sivataggá, a Földet pedig élettelen matériává változtatják”.¹⁶ Korszakunk politikai tapasztalatait nem a kormányzás módszerében, nem a parlamentáris rendszerek intézményeiben, nem a demokráciába vetett hitben, és nem a pártapparátusból tudjuk feltérképezni, hanem két, ezek fölé növekvő befolyásoló tényezőben, esetünkben a háborúban és a forradalomban. A két fogalomban a közös, hogy az erőszak jegyeit lehet rajtuk felfedezni: a háborúban egy már-már totális, az emberiséget is sújtó és fenyegető veszély, az atomenergia, míg a forradalomban egy adott államban meglévő rend elleni agresszív cselekedetek sokaságában nyilvánul meg az erőszak jelenléte. A háború létjogosultságát (Schmitt elmélete) nem lehet „kiiktatni” vagy „kiközösíteni”¹⁷ az emberiség természetéből. A háború schmitti értelemben a jelenvaló létben válik értelmezhető kategóriává, amelyben az államok egymáshoz fűződő ok-okozati viszonyrendszere a nemzetközi jog terepasztalán valósul meg. Carl Schmitt interpretációja a háborúról akként ragadható meg, hogy „a háborút egyáltalán nem lehet »kiközösíteni«”¹⁸ az ember alkotta térből. A barát és ellenség megkülönböztetése által nem beszélhetünk magáról a politikai életről sem, mivel

¹⁵ NAGY 2017: 113.

¹⁶ ARENDT 2002: 147.

¹⁷ SCHMITT 2002: 35.

¹⁸ SCHMITT 2002: 35.

az is megszűnik, mihelyt megtagadja egy nép ellenségeit, vagy ő maga mondja ki, hogy nincsenek nekünk ellenségeink, s ezzel meg is szüntethető a politikai tér egésze. Ahol nincsenek eltérő érdekek konfliktusai, ott nincs szükség politikára mint szervezőerőre. Míg Polányi háború és béke ellentétpárja értelmezhetővé válik a „szupranacionális intézményrendszer elméleti előfutáraként”.

A világ lerombolásával megsemmisülne az emberi kéz alkotása. Egy totális háborúban a társadalom szisztematikus megsemmisítésének képe tárul elénk. Ami e közegben elpusztul, az mind cselekvés és beszéd révén jött a világra, és vált az univerzum részévé. Clausewitz, Arendt, Schmitt és Polányi téziseikkel örökre beírták nevüket a politikai filozófia, a társadalomfilozófia, a politikatudomány és nem utolsósorban az államtudomány nagy gondolkodói közé. Munkásságuk elemzése, kritikája és modern olvasata elengedhetetlenné vált. Max Weberhez hasonlóan Clausewitz, Arendt, Schmitt és Polányi napjainkban is aktuálisak. Megállapításaik, téziseik, gondolataik adaptálhatók, implementálhatók a 21. század kutatói számára, elemzéseik újfent kutatási kérdések tárgykörét bővíthetik. Mondanivalójuk nem lehetne ennél aktuálisabb.

A modern háború doktrínája napjainkra gyökeresen átalakult – a természeti törvények által hobbesi értelemben felfogott „mindenki háborúja, mindenki ellen”, vagy a kanti „vadság vadregényes állapotából” kiinduló teóriájától –, mire eljutott mai metamorfózisáig. Ugyanakkor a háború nem szűnt meg létezni az ember uralta modern világ falai között, hiszen jelen van politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális dimenzióban is egyaránt, ami egyesek számára szörnyűséges tény, másoknak kiiktathatatlan ellenfél, de létezése örök. A modern háborús doktrína eltolódását figyelhetjük meg az arendti értelmezésben is, amelyben a csatatér átalakulása immár totális harctérre formálódik, ahol a szemben álló felek már nem tankokkal és ágyúkkal, hanem atombombával, gazdasági szankciókkal, nemzetközi és gazdasági embargókkal sújtják a vesztes feleket. E modern hadviselésben kiemelt szerep jut a nemzetközi politikai színtéren folyó geopolitikai adok-kapok játszmáknak és a kibertérben rejltő lehetőségek kiaknázásának.

A modern háború fogalom térhódítása

A modern háború fogalma a 18. századtól kezdve, de különösen a 19. és 20. században alakult ki, amikor a háború jellege jelentősen átalakult a technológiai fejlődés, az ipari forradalom, valamint a politikai és társadalmi változások hatására. A modern háború térhódítása a hadviselés céljainak, módszereinek és résztvevőinek radikális átalakulásával jár együtt, ami egyben az erkölcsi,¹⁹ jogi és filozófiai megközelítéseket is újraértelmezte. A 20. század végétől kezdődően egyes háborúkban megfigyelhető a kockázatkerülő,²⁰ kockázatmentes, kockázatátjárázó és posztheroikus jelleg. A modern technológia, például a drónok és precíziós fegyverek használata lehetővé teszi a harci cselekmények távolról történő végrehajtását, csökkentve ezzel a katonák közvetlen

¹⁹ BODA 2017a; 2017b.

²⁰ BODA 2024c.

veszélyeztetettségét. A tanulmány elemzi, hogy a kockázatkerülő hadviselés miként befolyásolja a bátorság hagyományos katonai erényének értelmezését és jelentőségét. A modern hadviselés kockázatkerülő tendenciái új kihívásokat jelentenek a katonai erények, különösen a bátorság értelmezésében és megőrzésében.

A modern háború jellemzői

A modern háborúban az egész társadalom, gazdaság és politika alárendelődik a hadviselés céljainak. A fegyverek és haditechnika fejlődése forradalmasította a hadviselést: lőfegyverek, tüzérség, gépesítés, légierő, majd az atomfegyverek megjelenése. Az információs technológia térnyerésével a modern háború egyre inkább digitalizálttá vált, például a kiberhadviselés révén. A modern háborúban nemcsak államok, hanem nemzetközi terrorszervezetek, partizánok, milíciák és egyéb szereplők is részt vesznek. A hidegháború proxykonfliktusai és a 21. századi terrorellenes háborúk. A modern háborúkkal párhuzamosan a nemzetközi jog is fejlődött: a genfi egyezmények, háborús bűnök fogalma és az emberi jogok védelme. Az igazságos háború klasszikus elvei (*ius ad bellum* és *ius in bello*) átalakultak, alkalmazkodva a modern konfliktusokhoz. A modern konfliktusokban az erős államok és a gyengébb szereplők közötti aszimmetria jelentős stratégiákat hívott életre, például a gerillaharcot és a hibrid hadviselést.

A modern háború a 21. században

A modern háborúk középpontjában egyre inkább a technológiai fölény áll, legyen szó mesterséges intelligenciáról, drónokról vagy kiberfegyverekről. A modern háború fogalma kibővült a környezeti és migrációs válságok miatti konfliktusokkal. A klímaváltozás következményei egyre inkább biztonságpolitikai kockázatokat generálnak. Boda Mihály *A proxyháború filozófiai és etikai megközelítésben*²¹ című tanulmánya a második világháború utáni proxyháborúk elméleti és etikai aspektusait vizsgálja. A szerző rámutat, hogy bár a proxyháborúk elméleti jellemzői korábban is kutatottak voltak, az elmúlt évtizedekben bekövetkezett változások újra szükségessé teszik ezen jellegzetességek vizsgálatát. Áttekinti a proxyháborúk definícióját és főbb jellemzőit, hangsúlyozva azok összetettségét és a közvetlen konfliktusoktól való eltérésüket. Boda elemzi a proxyháborúk által felvetett etikai dilemmákat, különös tekintettel a felelősség kérdésére és az érintett felek közötti hatalmi dinamikákra, valamint kitér a modern proxyháborúk eseteire is, például az ukrain konfliktusra, amelyben Ukrajna és támogatóinak Oroszországgal szembeni harca Európa közvetlen közelében zajlik. Boda hangsúlyozza a proxyháborúk filozófiai és etikai vizsgálatának fontosságát, különösen a modern geopolitikai környezetben, ahol ezek a konfliktusok egyre gyakoribbá válnak. Polányi szerint a totalitárius állam erősen fegyverkezett fegyveres apparátusra alapozott szervezete egyik napról a másikra szertefoszlott, mihelyt az addigi meggyőződés helyét átvette az új. Ez az új meggyőződés pedig nem más, mint a szabad

²¹ BODA 2023.

társadalomban kitörő igazságvágy iránti szenvedély. E mellett ható tényező továbbá az, hogy kezd elterjedni egy világosabban látható politikai lelkiismeret. A marxizmus az emberi haladás eszméjét az erőszak doktrínájává egyszerűsítette le, s a moralitást alapvetően a gazdasági szükségszerűségek szintjére redukálta le, aminek hatására a morális tényezők illuzórikussá váltak. E felfogás eredményeképpen a demokrácia és a szabadság (nyugati) állampolgári építőköveit burzsoá fordulatnak vagy szemfényvesztésnek csúfolták, miközben az egypárti diktatúrát tekintették szabadnak és demokratikus alapokra épülőnek. Polányi ezen a ponton utal Hannah Arendt Oroszországgal kapcsolatos megállapítására, amelynek lényege, hogy: a bolsevizmus magabiztossága, amellyel bír, félretolja a mindennapi erkölcsi normákat.

A modern háború fogalma nemcsak a hadviselés módjainak és céljainak átalakulását jelzi, hanem azt is, hogy a háború immár a társadalom, a technológia és a politika összefonódó rendszerének részévé vált. Ahogy a konfliktusok természete változik, úgy szükséges az igazságos háború filozófiai, jogi és stratégiai megközelítéseinek folyamatos újragondolása is.

A „hibrid háború”²² kifejezés a modern konfliktusok azon formáira utal, amelyekben a hagyományos katonai műveletek mellett nem hagyományos módszerek is megjelennek, mint például információs hadviselés, kibertámadások, gazdasági nyomásgyakorlás és politikai befolyásolás. Ezek a módszerek gyakran titkosak, megtévesztésen alapulnak, és céljuk a politikai, gazdasági vagy kulturális érdekek érvényesítése. Az igazságos háború elmélete hagyományosan a fegyveres konfliktusok etikai és jogi kereteit vizsgálja, meghatározva azokat a feltételeket, amelyek mellett egy háború igazságosnak tekinthető. A hibrid hadviselés komplexitása azonban új kihívások elé állítja ezt az elméletet, mivel a hibrid módszerek gyakran nem illeszkednek a hagyományos háborús kategóriákba. A hibrid háború etikájának vizsgálata során felmerül a kérdés, hogy miként alkalmazhatók az igazságos háború elméletének kategóriái a hibrid hadviselés különböző módszereire, például a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységére, az információs hadviselésre és az autonóm fegyverrendszerek alkalmazására. A cél az, hogy azonosítsuk azokat a közös pontokat, amelyek alapján kialakíthatók az igazságos hibrid háború elméletének alapelvei. A hibrid háború etikája arra törekszik, hogy az igazságos háború elméletének kereteit kiterjessze a modern, összetett konfliktusformákra, biztosítva ezzel az etikai iránymutatásokat a hibrid hadviselés különböző aspektusaira. A hibrid hadviselés a konfliktusok sokoldalú megközelítésére utal, amely a hagyományos katonai taktikát olyan szabálytalan módszerekkel kombinálja, mint a kibertámadások, félretájékoztatási kampányok és gazdasági kényszer. A stratégiák ezen keverékének célja, hogy kihasználja az ellenfél sebezhetőségét különböző területeken, gyakran elmosva a határvonalat a háború és a béke között. A hibrid hadviselés etikai szempontjai összetettek, mivel a hagyományos igazságos háború elmélet elsősorban a hagyományos konfliktusokkal foglalkozik. Boda Mihály munkájában azt kutatja, hogy az igazságos háború elméletének alapelvei hogyan adaptálhatók a hibrid hadviselés erkölcsiségének értékelésére. Olyan keretrendszert javasol, amely értékeli a különféle hibrid taktikák etikai vonatkozásait, beleértve a hírszerzési műveleteket, az információs hadviselést és az autonóm fegyverrendszerek bevetését. A hibrid hadviselésben jelentős etikai kihívást jelent a harcosok szándékos integrálása a polgári lakosságba, ami megnehezíti a különbségtételt a katonai célpontok és a nem

²² BODA 2022: 95–108; 2024d, NOSSEL 2004, NYE 1990; 2004; 2009.

harcolók között. Ez a taktika nehéz döntésekre kényszeríti a szemben álló erőket, ami gyakran polgári áldozatokkal is jár, és ezzel megkérdőjelezi a háborúban kialakult etikai normákat. Továbbá a kiberhadműveletek alkalmazása a hibrid hadviselésben kérdéseket vet fel a hagyományos etikai keretrendszerek alkalmazhatóságával kapcsolatban. A kibertámadások névtelensége és globális hatóköre bonyolítja az elszámoltathatóság és az arányosság kérdéseit, amelyek az igazságos háború elméletének kulcsfontosságú elemei. Az etikusok amellett érvelnek, hogy új iránymutatásokat dolgozzanak ki a kihívások kezelésére, biztosítva, hogy a kiberműveletek betartsák az igazságosság elveit, és minimálisra csökkentsék a civileket érő károkat. Összefoglalva, a hibrid hadviselés etikai értékelése szükségessé teszi a meglévő morális keretek újbóli vizsgálatát, hogy figyelembe vegyék az alkalmazott sokféle és gyakran kétértelmű taktikát. Az olyan tudósok, mint Boda Mihály, hozzájárulnak ehhez a diskurzushoz az igazságos háború elméletének adaptációival, amelyek célja, hogy etikai útmutatást adjanak a modern, hibrid konfliktusok kontextusában.

Összegzés

Jelen tanulmány foglalkozott a 20. és 21. századi fejleményekkel is, beleértve a preemptív és preventív háborúk kérdéskörét, valamint az új típusú konfliktusok, például a hibrid hadviselés és a terrorizmus elleni harc kihívásaival az igazságos háború elméletének szempontjából. A modern háború fogalma a 18. századtól kezdve alakult ki, különösen a 19. és 20. században, amikor a technológiai fejlődés, az ipari forradalom és a politikai változások jelentős hatást gyakoroltak a hadviselésre. A modern háború jellege radikálisan megváltozott, és új erkölcsi, jogi és filozófiai megközelítéseket eredményezett. A kockázatkerülés és a posztheroikus hadviselés megjelenése, valamint a drónok és precíziós fegyverek használata csökkentette a katonák közvetlen veszélyeztetettségét, de új kihívásokat is jelentett a hagyományos katonai erények, mint például a bátorság megítélésében. Az egyes háborúk elméleti és etikai aspektusait is újra kell vizsgálni, például a proxyháborúk és hibrid hadviselés kapcsán. A hibrid háború olyan komplex konfliktust jelent, ahol a hagyományos katonai műveletek mellett nem hagyományos módszerek, mint például kibertámadások, információs hadviselés, gazdasági nyomásgyakorlás és politikai befolyásolás is szerepet kapnak.²³ Ezek a módszerek új etikai kihívások elé állítják az igazságos háború elméletét, mivel gyakran nem illeszkednek a hagyományos háborús kategóriákba. A hibrid hadviselés etikájának vizsgálata során új kérdések merülnek fel, például a nemzetbiztonsági szolgálatok, az információs hadviselés és az autonóm fegyverrendszerek alkalmazásának etikai vonatkozásai. A kibertámadások globális és névtelen jellege bonyolítja az elszámoltathatóság és az arányosság kérdéseit. A modern hibrid hadviselésben a katonák és a civilek közötti határok elmosódása, valamint a harcosok szándékos integrálása a civil lakosságba új dilemmákat hoz a háborús etikában. Ezek a dilemmák azonban már egy másik szaktanulmány alapjait szolgálják.

²³ BRZEZINSKI 2017: 65; 2013: 44.

Felhasznált irodalom

- ARENDE, Hannah (2002): *A sivatag és az oázisok*. Budapest: Gond–Palatinus.
- BODA Mihály (2017a): Az erkölcs és a morál katonai jelentősége. *Honvédségi Szemle*, 145(4), 88–98. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/124612>
- BODA, Mihály (2017b): Soldiers's Autonomy and Military Authority. In OLSTHOORN, Peter H. J. (szerk.): *Military Ethics and Leadership*. Leiden: Brill–Nijhoff, 150–167. Online: https://doi.org/10.1163/9789004339590_008
- BODA Mihály (2022): A hibrid háború etikája: az igazságos hibrid háború elmélete. In M. SZABÓ Miklós (szerk.): *A hadtudomány aktuális kérdései*. I. kötet. Budapest: Ludovika, 95–108.
- BODA Mihály (2023): A proxyháború filozófiai és etikai megközelítésben. *Hadtudományi Szemle*, 151(6), 27–39. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2023.6.3>
- BODA Mihály (2024a): A háború természetéről: a háború mint a vitás kérdések rendezésének eszköze. *Hadtudományi Szemle*, 17(3), 53–69. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2024.3.4>
- BODA Mihály (2024b): A háború természetéről: a háború értelme. *Hadtudományi Szemle*, 17(4), 5–21. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2024.4.1>
- BODA Mihály (2024c): A kockázatkerülő háború és a bátorság a 20–21. század fordulóján. *Hadtudományi Szemle*, 152(3), 113–125. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2024.3.9>
- BODA, Mihály (2024d): Hybrid War: Theory and Ethics. *AARMS*, 23(1), 5–17. Online: <https://doi.org/10.32565/aarms.2024.1.1>
- BRZEZINSKI, Zbigniew (2013): *Stratégiai Vízión. Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (2017): *A nagy sakktábla*. Ford. Hruby József. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- CLAUSEWITZ, Carl von (2013): *A háborúról*. Budapest: Zrínyi.
- FARKAS Ádám – PONGRÁCZ Alex (2018): Az állam fegyveres védelmének állam- és jogelméleti alapjai. In FARKAS Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*. Budapest: Dialóg Campus, 9–30.
- GRIMM, Dieter (2002): Das staatliche Gewaltmonopol. In HEITMEYER, Wilhelm – HAGAN, John (szerk.): *Internationales Handbuch der Gewaltforschung*. Wiesbaden: Westdeutscher, 1297–1313. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-322-80376-4_53
- GUDERIAN, Heinz G. (1960): *Erinnerungen eines Soldaten*. Kurt Vowinckel. Online: <https://ia601206.us.archive.org/9/items/heinz-guderian-erinnerungen-eines-soldaten-1960/heinz-guderian-erinnerungen-eines-soldaten-1960.pdf>
- HOBBS, Thomas (1999): *Leviatán*. Budapest: Kossuth.
- HOBBS, Thomas (1839) [1642]: *Opera philosophica quae latine scripsit omnia: in unum corpus nunc primum collecta studio et labore Gulielmi Molesworth*. 2. kötet. Ford. William Molesworth. Bohn, 130–311. Online: <https://archive.org/details/operaphilosophic03hobbuoft>
- KONRÁD György (1964): A célja vesztett háború. *Kortárs*, 8(6), 924–933.
- MACHIAVELLI, Niccolò (2002): *A fejedelem*. Budapest: Kossuth.

- M. SZABÓ Miklós – MEZŐ András szerk. (2015): *Katonai terminológiai értelmező szótár*. Budapest: Zrínyi.
- MÜNKLER, Herfried (2004): Háborúban vagyunk? Terroristák, partizánok és a háború új formái. *Politikatudományi Szemle*, 13(3), 59–69. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/112518>
- NAGY Miklós Mihály (2017): Clausewitz korunkban, avagy a háború hermeneutikája. In GÖCZE István (szerk.): *Állam és katona*. Budapest: Dialóg Campus, 107–119. Online: https://fejlesztisprogramok.uni-nke.hu/document/fejlesztisprogramok-uni-nke-hu/Allam_es_katona_web.pdf
- NOSSEL, Suzanne (2004): Smart Power. *Foreign Affairs*, 83(2), 131–142. Online: <https://doi.org/10.2307/20033907>
- NYE, Joseph S. Jr. (1990): Soft Power. *Foreign Policy*, 80, 153–171. Online: <https://doi.org/10.2307/1148580>
- NYE, Joseph S. Jr. (2004): The Decline of American Soft Power. Why Washington Should Worry. *Foreign Affairs*, 83(3), 16–20. Online: <https://doi.org/10.2307/20033972>
- NYE, Joseph S. Jr. (2009): Get Smart. Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*, 88(4), 160–163. Online: <https://www.jstor.org/stable/20699631>
- PONGRÁCZ Alex (2020): *A nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben – avagy megszélídíthető-e a globalizáció?* Budapest: Dialóg Campus.
- SCHMITT, Carl (2002): *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford., vál., szerk.: Cs. KISS Lajos. Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor.
- WEBER, Max (1998): A politika mint hivatás. In: *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 156–210.